

Психологічна готовність молоді до шлюбно-сімейних взаємин

Підготовка до сімейного життя. Компоненти та рівні психологічної готовності до подружніх взаємин. Гендерні аспекти підготовки до шлюбу. Соціально-психологічні чинники вибору шлюбного партнера. Вплив батьківської сім'ї на готовність молоді до подружнього життя.

Підготовка до сімейного життя

Підготовка до шлюбу й сімейного життя завжди була одним із головних завдань юнацького віку, не менш важливим ніж підготовка до праці. Але ця проблема не стояла так гостро, як зараз.

Обумовлене акселерацією прискорення статевого дозрівання підлітків та одночасне ослаблення зовнішнього контролю за їхньою поведінкою плюс лібералізація "дорослих" норм статевої моралі й ламання традиційних стереотипів маскулінності та фемінності застали наше суспільство й школу зненацька. Подобається нам це чи ні, але нормативні орієнтації сьогоденних юнаків і дівчат істотно розходяться з уявленнями їхніх батьків та дідів. Окрім того, самі ці орієнтації досить суперечливі.

Виявлені особливості шлюбно-сімейних уявлень молоді, що свідчать про значні прогалини в їхніх знаннях про шлюб та сім'ю, неправильні, нереалістичні погляди на деякі питання, які, очевидно, позначаються на їхньому ставленні до інституту сім'ї, потрібно враховувати в процесі цілеспрямованої підготовки молоді до сімейного життя.

Визначена вузькість образів характерна для таких аспектів шлюбно-сімейних уявлень юнаків, як уявлення про якість ідеального чоловіка й жінки, мужності та жіночності, гендерної ідентичності, сімейні ролі і їх розподіл між чоловіком і дружиною. Особливо ж неповними є уявлення молодих людей про функції сім'ї й організації сімейного життя. Шлюбно-сімейні уявлення молодих людей слід урахувати в процесі їхньої цілеспрямованої підготовки до сімейного життя.

Серед факторів підготовки до шлюбу недостатньо вивчено вплив на людей суб'єктивного відчуття самотності. При цьому дослідження засвідчують, що:

– сім'я становить для молоді важливу життєву цінність;

– уявлення молоді про родину варіативні й у більшій мірі зв'язані з психологічними аспектами шлюбно-сімейних відносин, ніж із соціально-побутовою спрямованістю;

– тип гендерної ідентичності впливає на систему сімейних цінностей молоді, на погодженість рольових чекань і домагань у шлюбі, а головне – на психологічну готовність до шлюбу.

У сучасних умовах тотальних соціальних змін, соціального прогресу й демократизації відносин статей актуальною стає психолого-педагогічна проблема формування та розвитку в юнацькому віці ціннісно-орієнтаційної системи уявлень особистості про сім'ю, оскільки саме цей період розвитку особистості характеризується необхідністю осмислення отриманого соціального й інтимного досвіду, знань, набутих у процесі взаємодії з навколишнім світом.

Результати опитування дають підстави говорити про недостатню готовність молоді до виконання подружніх і батьківських обов'язків, що в подальшому сімейному житті спричинює особливо численні родинні конфлікти. Так, зокрема, на неузгодженість у розподілі та виконанні домашньої роботи як причину сварок указали 25 % чоловіків і 28 % жінок (за результатами опитування молодих сімей "Молода сім'я в сучасній Україні", загальна кількість опитаних становить 997 повних сімей (1994 респонденти) і 202 неповні сім'ї (202 респонденти)).

Певне свідчення соціальної готовності молоді до самостійного сімейного життя – наявність належної матеріальної бази. Повністю матеріально забезпеченими визнали себе лише 2 % опитаних молодих сімей, 46 % назвали своє матеріальне становище критичним. Середній рівень добробуту мають 52 % молодих родин. При цьому 69 % молодих сімей отримують допомогу від батьків грошми та 73 % – продуктами. Це дає підстави стверджувати, що більшість молодих людей у матеріальному плані не готові утримувати власну сім'ю й відповідальність за неї перекладають на плечі батьків.

Чинником, який свідчить про недостатню підготовленість значної частини молоді до сімейного життя, є відсутність у неї власного житла. Лише 34 % молодих сімей мають власне окреме житло, а отже й можливість самостійно розв'язувати свої сімейні проблеми, 28 % змушені винаймати квартиру чи мешкати в гуртожитку. Понад третина молодих сімей мешкає на житловій площі батьків або інших родичів (37 %). Житлова залежність і ведення спільного з батьками господарства стримують процес дорослішання, набуття навичок

самостійного життя, формування відповідальності за родину, уміння покладатися на власні сили в розв'язанні складних проблем.

Недостатня продуманість і зваженість сучасних шлюбів серед молоді вказує на низький рівень усвідомлення правової основи шлюбу. Звідси й великий відсоток розлучень, які супроводжуються судовими процесами та розподілом майна й особливо негативно позначаються на вихованні та долях дітей. Для більшості молоді характерні поверхові й приблизні уявлення про сімейне право, правові основи шлюбу. Про це, зокрема свідчить слабе впровадження в практику традиції укладання шлюбного контракту, який визначає не лише майнові чи інші проблеми подружнього життя, а й чітко регламентує права, обов'язки кожного з подружжя стосовно одне одного, а також стосовно дітей у випадку розлучення. Шлюбні контракти підписали 2 % молодих подружжів, а 9 % узагалі нічого про них не чули. Шлюбні контракти уклали молоді люди, які мали попередній досвід сімейного життя.

Отже, дослідження сучасної сім'ї свідчать про недостатній рівень готовності подружжя до шлюбу. І як наслідок – малодітність і розлучення. Дві третини розлучень припадають на перші п'ять років шлюбу. Це спричиняється багатьма факторами: завищеними очікуваннями від шлюбу, особистісною незрілістю подружжя, комунікативною некомпетентністю тощо.

Ми поділяємо й погоджуємося з думкою дослідників, що актуальною на сьогодні є спеціальна підготовка молоді до шлюбу й сімейного життя, яка передбачає:

- підвищення відповідальності молоді в шлюбно-сімейних стосунках, а також щодо батьківства;
- формування здорового способу життя за посередництвом роз'яснення залежності сексуальності, можливості батьківства від наявності шкідливих звичок;
- формування психологічної компетентності щодо особливостей взаємин у сім'ї;
- висвітлення питань раціонального ведення господарства, ефективної організації бюджету сім'ї.

Психолого-педагогічна наука значною мірою розкрила поняття "підготовка" й "підготовленість до шлюбу", у якої кожен з авторів уклав своє розуміння. Проте останнім часом усе частіше трапляється поняття "психологічна готовність до шлюбу". Досить різнобічними підходами характеризується воно в психолого-

педагогічних дослідженнях. На наше переконання, характеристики, що склалися, не дають повної картини суті психологічної готовності до подружнього життя. А отже, це питання розроблене в психології недостатньо.

Для глибокого розкриття поняття "психологічна готовність до шлюбу" слід виходити із суті подружнього життя як діяльності, обумовленої функціями сім'ї, та поняття готовності як стану і якості особистості.

Теоретичний аналіз наукової літератури, досліджень із проблеми, досвід психологів-консультантів у цілому дають підставу психологам зробити висновок про те, що, з одного боку, психологічна готовність до шлюбу – це інтегроване психологічне утворення, яке включає стійку позитивну мотивацію шлюбу, актуалізацію знань, умінь і навичок особи, особистісні якості сім'янина, здатність до емпатичного розуміння партнера, конструктивну поведінку в сім'ї; а з іншого – це процес та результат діяльності.

Для більш повного визначення психологічної готовності до шлюбу слід звернути увагу на її структурні компоненти. Психологічна готовність до шлюбу – це динамічне утворення, яке залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів і становить складний синтез взаємопов'язаних та взаємообумовлених компонентів. До структури психологічної готовності включають такі компоненти, як мотиваційний, особистісний, пізнавальний, емоційно-регулятивний, поведінковий. Вони абстраговані й конкретизовані.

Формування в молоді психологічної готовності до подружнього життя – складний процес, якому притаманні цілісність, сталість, динамізм. Велику складність являє собою проблема контролю та обліку результатів формування готовності. Щоб визначити діагностичні методи психологічної готовності до шлюбу, ми звернулися до відповідної літератури. Її аналіз засвідчив, що цей аспект не є предметом спеціального дослідження. Тому пошуки показників готовності становлять суть інтегрального підходу. Установлено, що в якості критеріїв готовності науковці визначають або сформованість якостей сім'янина (А. Т. Суворова, І. А. Трухін), або сформованість знань (І. В. Гребенніков, І. В. Дубровіна).

У низці досліджень (Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, Л. С. Виготський, А. Геззел, І. С. Кон, Г. С. Костюк, Е. Кречмер, К. Левін, О. В. Мудрик) розглянуто психологічні особливості студентського віку.

Їх аналіз засвідчив, що саме в цьому віці створюються певні передумови для вступу в шлюб й об'єктивні умови для формування стійкої психологічної готовності до подружнього життя [26; 31; 36].

Підготовка молоді до вступу в шлюб, до майбутнього сімейного життя – невід'ємна складова частина загальної системи виховання підростаючого покоління.

Серед факторів, що визначають стабільність молодих родин, Н. В. Малярова виділяє готовність молоді -до шлюбу: це система соціально-психологічних установок особистості, що визначає емоційно- психологічне ставлення до способу життя, цінностей шлюбу.

Готовність до шлюбу – інтегральна категорія, що включає комплекс аспектів:

- формування визначеного морального комплексу – готовність особистості прийняти на себе нову систему обов'язків стосовно свого шлюбного партнера, майбутніх дітей. Формування цього аспекту виявиться пов'язаним із розподілом ролей між подружжями;
- підготовленість до міжособистісного спілкування й співробітництва. Сім'я є малою групою, для нормального її функціонування потрібна погодженість ритмів життя чоловіка та жінки;
- спроможність до самовідданості стосовно партнера. Здатність до такого почуття включає спроможність до відповідної діяльності, заснованої, насамперед, на якостях і властивостях альтруїзму люблячої людини;
- наявність якостей, пов'язаних із проникненням у внутрішній світ людини, – емпатійний комплекс. Важливість цього аспекту пов'язана з тим, що шлюб за своїм характером стає більш психологічним унаслідок витонченості людини як особистості. У зв'язку з цим зростає роль психотерапевтичної функції шлюбу, успішній реалізації якої сприяє розвиток здатності до співпереживання, уміння співчувати емоційному світу партнера;
- висока естетична культура почуттів і поведінки особистості;
- уміння розв'язувати конфлікти конструктивним способом, спроможність до саморегуляції власної психіки й поведінки. Є. С. Калмикова вважає, що вміння конструктивно вирішувати міжособистісні конфлікти, використання їх для

розвитку міжособистісних відносин чоловіка та жінки відіграє вирішальну роль у процесі взаємного пристосування молодят.

Серед багатьох аспектів проблеми формування психологічної готовності молоді до сімейного життя в якості одного з найважливіших можна виділити правильне розуміння молоддю ролі сім'ї й шлюбу в сучасному суспільстві, що, зі свого боку, зв'язано з особливостями формування в них установок, орієнтації на вступ у шлюб.

Навіщо людині сім'я? Це питання рідко задають собі зрілі, дорослі люди, але досить часто – молоді. Водночас поняття "родина" має для кожної особистості також свій внутрішній зміст.

В унікальності людського буття, у неповторності його особистісних якостей є дві сторони:

- 1) страх утратитися, залишитися непоміченим, "непотрібним";
- 2) бажання перебороти самотність, стати цінним, "потрібним", улюбленим і незамінним. Чим більше затребуваною, потрібною й цінною відчуває себе людина, тим більше в неї шансів і сил перебороти самотність.

Усі хочуть бути улюбленими. К. Юнг писав про те, що серйозною причиною щиросердечних розладів і захворювань є "блокування психічної енергії"; це відбувається, коли людина, ідучи від труднощів, не реалізовує своє життєве покликання. Любов у родині рятує від самотності, дає можливість повного (не лише тілесного, сексуального) прийняття людини. Саме родина надає людині всі ресурси для самоактуалізації.

У наш час провідний мотив вступу в шлюб – "любов". Однак, називаючи "любов" мотивом шлюбу, молоді люди, очевидно, укладають у це слово різні змісти. Т. А. Флоренська подає три різних тлумачення цього слова: любов як сексуальний потяг; любов як потреба бути улюбленим; любов як здатність любити. Науковець наводить їх опис.

Нині шлюб стає добровільною справою двох молодих людей, котрі навіть за наявності економічної залежності від батьків нерідко не посвячують їх у свої наміри. Говорячи про шлюб, не можна забувати про те, що бажання вступити в подружній союз і ступінь готовності до нього – це далеко не однакові поняття. На думку психологів, морально-психологічна підготовленість особистості до

шлюбу означає сприйняття цілого комплексу вимог, обов'язків та соціальних стандартів поведінки, якими регулюється сімейне життя.

До них належать:

- готовність прийняти на себе нову систему обов'язків стосовно свого шлюбного партнера, майбутніх дітей і відповідальність за їхню поведінку;
- розуміння прав і достоїнств інших членів сімейного союзу, визнання принципів рівності в людських відносинах;
- прагнення до повсякденного спілкування й співробітництва, узгодження взаємодій із представником протилежної статі, що, зі свого боку, припускає високу моральну культуру;
- уміння пристосуватися до звичок і рис характеру іншої людини та розуміння її психічних станів [35; 63].

В. С. Торохтій вважає, що ці вимоги реалізуються в різних родинх різною мірою, на підставі цього очевидного факту він уводить поняття "здатність до шлюбу", що припускає декілька складників:

- спроможність піклуватися про іншу людину, самовіддано їй служити, активно робити добро;
- здатність співчувати, співпереживати, співчувати, тобто "входити" в емоційний світ партнера, розуміти його радості й прикраси, переживання та невдачі, поразки й перемоги, знаходити духовну єдність з іншою людиною;
- спроможність до кооперації, співробітництва, міжособистісного спілкування, наявність навичок та вмінь у здійсненні багатьох видів праці, організації домашнього споживання й розподілу;
- висока етична та психологічна культура, що припускає вміння бути терпимим і поблажливим, великодушним та добрим, приймати іншу людину з усіма дивинами й недоліками, придушувати власний егоїзм.

Усі ці характеристики є показниками вміння людини швидко змінювати свою поведінку відповідно до обставин, що змінюються, виявляти терпимість, стійкість і передбачуваність своєї поведінки, спроможність до компромісу.

В. С. Торохтій, відзначаючи високу значимість підготовленості кожної особистості до шлюбу, відзначає, що міцність, доля шлюбу залежать від багатьох

факторів, адже в родину поєднуються дві особистості з їхніми складними психологічними й фізіологічними особливостями. Для людей, котрі перебувають у шлюбі, дуже важливо бути зрілими особистостями в соціально-психологічному плані.

Така зрілість не досягається миттєво й залежить від багатьох факторів.

По-перше, це потреба в психологічній готовності та спроможності виконувати ролі чоловіка й дружини, а потім – батька та матері. Кожна соціальна роль уключає визначені чекання, що пред'являються до її виконавця. Тому готовність до ролі чоловіка й дружини означає чітке їх знання (тобто прав та обов'язків) і бажання виконувати ці ролі.

Крім психологічної готовності, до найважливіших компонентів родини належать функціонально-рольові зв'язки між чоловіком і дружиною. У недалекому минулому саме чоловік виконував найбільш важку фізичну роботу й ніс моральну відповідальність за благополуччя родини. Зараз існує помітний розрив між традиційними уявленнями про "чоловічі" та "жіночі" сімейні ролі й реальний розподіл обов'язків у родині.

Важливий елемент відносин у родині – це емоційно-оцінні зв'язки, що включають думки, уявлення чоловіка та жінки про ті або інші властивості, риси характеру, вчинки один одного. Ці оцінки розміщуються переважно по умовній осі "подобається" – "не подобається". Із часом ці суб'єктивні оцінки піддаються корекції. Ті ж самі риси характеру, звички, манери чоловіка або жінки викликають інші, інколи прямо протилежні емоційні реакції. У такому випадку, на думку В. С. Торохтія, говорять про психологічну зрілість особистості. До неї науковці відносять відсутність надмірного егоїзму, агресивності й наявність здатності визнавати власні помилки та прагнення до постійного самовдосконалення в подружніх відносинах [74].

Б. С. Круглов стверджує, що система підготовки молоді до сімейного життя поряд зі статевою освітою та статевим вихованням, із формуванням навичок міжособистісного спілкування, що насамперед полягає в умінні порівнювати свої інтереси й вчинки з інтересами та вчинками іншого індивіда, повинна включати й формування визначеного рівня цивільно-правової свідомості, що поєднує цивільну відповідальність за свої дії з розумінням значимості кожного свого вчинку.

Можна відзначити, що в міру дорослішання наростає частка мотивів, пов'язаних із можливістю шлюбу чи інтимністю. Існують виражені тендерні розходження: юнаки більш часто вибирають секс як головний мотив побачень, тоді як дівчата більшого значення надають інтимності.

Нині в суспільстві спостерігається велика зацікавленість питаннями сексу. Їх частіше й більш відверто обговорюють у засобах масової інформації; сексуальні потяги постійно стимулюються демонстраціями сексуальності; сексуальна привабливість визнається особистісним достоїнством і вважається коштовною й бажаною якістю. Суспільні норми та правила, що стосуються сексуальної поведінки, стали значно менш твердими й директивними, причому це стосується як чоловічого, так і жіночого сексуального поведіння. Однак усе це зовсім не зменшує труднощів, пов'язаних із його освоєнням. Навпаки, сучасні молоді люди мають настільки ж виражені сексуальні імпульси, що і їхні попередники, але опановувати ними доводиться в умовах, коли правила й норми керування сексуальністю надзвичайно розмиті, а освоювати їх – у момент, коли власне Еґо ще надзвичайно слабке. У зв'язку з цим, незважаючи на достатність літератури з питань статевих взаємин, багато молодих людей мають перекручені уявлення про свою сексуальність.

Мотивування – це більш-менш раціональні пояснення людьми власних дій і вчинків. При цьому щирі спонукальні причини їхньої поведінки можуть як цілком і правильно усвідомлюватися, так і усвідомлюватися не цілком чи неправильно або не усвідомлюватися взагалі. У багатьох класифікаціях мотивів шлюбного вибору, побудованих на дослідженнях, що проводилися за допомогою анкетних методів, називаються саме мотивування, а не власне мотиви; або мотиви й мотивування перемішуються. Як приклад можна назвати класифікацію С. В. Ковальова. Мотивація шлюбу включає, на його переконання, п'ять основних мотивів: любов, духовну близькість, матеріальний розрахунок, психологічну відповідність, моральні розуміння [34; 63].

Найбільш глибоко й повно мотивація вибору шлюбного партнера розглядається в психодинамічному підході. З. Фрейд був одним із перших учених, хто намагався визначити, на підставі чого люди вибирають собі пари. Науковець уважав, що найчастіше любов виникає ж результатом переносу, тобто шлюбний партнер вибирається "за образом і подобою" батька протилежної статі.

Подальші дослідження в межах психодинамічної моделі запропонували інші, не настільки прямі трактування переносу: індивід підбирає партнера, із яким міг би

відтворити модель батьківської родини (наприклад патріархальну); сформувати відносини, подібні до тих, що існували між його батьками, і т. ін. Так, В. Томан вважає, що індивід прагне відтворити не модель відносин батьків, а власне положення серед братів і сестер, яке він займав у батьківській родині. Наприклад, чоловік, котрий мав старшу сестру, вибирає в дружини жінку, із якою міг би почувати себе як молодший брат – чекає від неї турботи про нього й заступницького ставлення.

У концепціях Г. Дікса та Дж. Вілли йдеться про проєкції незадоволених у дитинстві бажань. Вони вважають, що кожний із партнерів має приховані потреби, які в дитинстві не були задоволені батьками, і для шлюбу вибирає людину, котра б допомогла йому відтворити свої інфантильні ситуації й повернутися до своїх не до кінця розв'язаних конфліктів. Партнери взаємодіють, експериментуючи на собі, намагаючись взаємно відреагувати та розв'язати свої невротичні проблеми.

Важливо відзначити, що мотивація вибору в класичних психоаналітичних і близьких до них моделях трактується однаково: вибір, учинений у сьогоденні, детермінується минулим досвідом індивіда.

Більш сучасні теорії намагаються пояснити мотивацію вибору шлюбного партнера потребами, наявними в індивіда сьогодні, і впливом на нього соціальних умов, у яких він перебуває. Найбільш відомими й визнаними вважаються такі теорії.

В. Мурштейн у теорії "стимул-цінність-роль" інтегрував ідеї Р. Уінча й концепцію "фільтрів", припустивши, що пари проходять у своїх відносинах стадії задоволення визначених потреб. На етапі стимулу чоловік і жінка оцінюють зовнішність один одного, умінні триматися в суспільстві, інтелект і т. ін., тобто те, що може бути названо зовнішніми, найбільш доступними спостереженню характеристиками. Велике значення має й те, як ці характеристики оцінюються навколишніми. Якщо за названими вище параметрами чоловік і жінка влаштовують один одного, то їхні відносини розвиваються далі й переходять на стадію порівняння цінностей. На цій стадії зі спільних бесід вони роблять висновки щодо того, чи влаштовують їхні ціннісні установки, погляди, інтереси та потреби іншого. Якщо тут виявляються істотні розбіжності й виявлені недоліки не компенсуються якими-небудь достоїнствами, то партнери розходяться, вважаючи, що не підходять один одному. Якщо вони проходять і через цей "фільтр", то настає завершальна стадія перевірки ролей – з'ясування

того, наскільки сумісне виконання ними своїх ролей у шлюбі чи іншому типі відносин. Партнери встановлюють, чи зможуть вони зайняти взаємодоповнювальні ролі в тривалому союзі, що дасть їм змогу задовольняти свої потреби. При цьому оцінюється як подібність характерів і потреб (наприклад однакова потреба в статевих контактах), так і протилежність взаємодоповнюючих рис (домінування – підпорядкування). В усіх фазах діє принцип "сумісності обміну". Рівновага досягається тільки в тому випадку, якщо такий обмін, із погляду партнерів, є рівноцінним. Наприклад, зовні не занадто привабливий партнер може зробити пропозицію красивій дівчині, даючи їй узамін стійке матеріальне становище. Некрасива дівчина може залучити красивого чоловіка своєю дбайливістю, сексуальністю, здатністю їм захоплюватися тощо.

З цього варто зробити висновок, що вибір шлюбного партнера може мотивуватися різними потребами, що можуть бути як здоровими, так і невротичними. Від цього значною мірою буде залежати успішність розвитку відносин надалі. Вибори, учинені на основі невротичних потреб, не сприяють формуванню почуття зрілої любові й розвитку стабільних емоційних відносин [60; 63].